

The King's Dictionary: The Rasûlid Hexaglot Üzerine Düşünceler*

Galip Güner**

Özet: Nüfusları ve yayıldıkları coğrafya bakımından Türk tarihinde Kıpçakların önemli ve kendine özgü bir yeri vardır. Bizler, X. yüzyıldan itibaren Karadeniz'in kuzeyi başta olmak üzere Kıpçakların Doğu Anadolu, Kafkaslar ve Mısır coğrafyasında yoğun kitleler hâlinde mevcudiyetlerine tanık oluruz. İşte bu çalışmada evvela Karadeniz'in kuzeyinden getirilerek Mısır coğrafyasında asker olarak değerlendirilen Kıpçak Türklerinin dillerini ve kültürlerini korumaları sonrasında teşekkül eden Memluk Kıpçak Türkçesinin dil verilerini ihtiva eden bir sözlük olan Rasûlid Hexaglot hakkında bilgi verilecektir. Ardından eserin Peter Golden'in editörlüğünde ve Tibor Halasi-Kun, Peter B. Golden, Louis Ligeti, Edmund Schütz ve Thomas T. Allsen'in katılımlarıyla yayımlanmış olan metni, ihtiva ettiği Türkçe kelimeler bakımından eleştirel bir değerlendirmeye tâbi tutulacaktır.

Anahtar sözcükler: Kıpçak Türkleri, Memluk Kıpçakçası, Rasûlid Hexaglot, etimoloji

Notes on The King's Dictionary: The Rasûlid Hexaglot

Abstract: Kipchaks have an important and distinctive place in Turkish history on account of their population and the physical geography where they have spread. We have seen their existence in dense masses of population especially on the North of the Black Sea, East Anatolia, Caucasus, and Egypt beginning from the X. century. First of all, in this work the information about Rasûlid Hexaglot, a dictionary which contains Mamluk-Kipchak Turkish language data and was formed after the Kipchak Turks, who had been brought from the north of the Black Sea to Egypt and had been seen as soldiers, had protected their language and culture. Afterwards a critical evaluation will be made on the text of the work that was published under Peter Golden's editorship and with the participations of Tibor Halasi-Kun, Peter B. Golden, Louis

* Bu çalışma 4-5 Mayıs 2009 tarihinde Kayseri'de düzenlenen olan IV. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş biçimidir.

** Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kayseri, e-posta: gunerg@erciyes.edu.tr

Ligeti, Edmund Schütz, and Thomas T. Allseen, with regard to the Turkish words it includes.

Key words: Kipchak Turks, Mamluk Kipchak, Rasulid Hexaglot, etymology

1. Giriş

XIV. yüzyıldan itibaren Kıpçak Türklüğünün ana karargâhı durumunda bulunan Harezmi-Altın Ordu Devleti'nin diğer Kıpçak Türklerinin yaşadığı devletler ve coğrafyalarla da pek çok sosyal, siyasi ve kültürel ilişkileri olmuş ve Kıpçaklar bu bölgelerde gelişen dile ve kültüre önemli katkı sağlamışlardır. Bunların başında, Orta Doğu coğrafyasında (ağırlıklı olarak Mısır ve Suriye) Kıpçaklar tarafından kurulmuş olan Memluk Kıpçak Devleti gelmektedir. Çok farklı sebeplerle bu bölgeye gelip yerleşen Kıpçak Türklerinin varlığını aşağı yukarı üç yüzyıl sürdüren bir Memluk Kıpçak Devleti etrafında resmî yazı dili konumundaki Memluk Kıpçakçasını oluşturdukları görülür. Bugün henüz yeterince incelenmemiş olan Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerini saymazsak tarihî Kıpçak Türkçesine ait en zengin dil malzemesini bu sahadan elde edebiliyoruz. Bu alanda Memluk Kıpçak Türkçesinde kaleme alınmış edebî, dinî ve askerî eserler yanında, sözlük-gramerler Türk dili tarihi için büyük bir öneme sahiptir. Bu yazı dilinin en önemli özelliği, Arap dilinde Türkçe için yazılmış çok önemli sözlük ve gramer kitaplarının olmasıdır (Özyetgin 2006: 11). Biz, bu sözlük ve gramer kitaplarının Kâşgarlı Mahmud'un XI. yüzyılda bu coğrafyada başlattığı bir geleneğin devamı olduğu kanaatindeyiz.

Memluk Kıpçak dönemi, hem tarihî Kıpçak hem de genel Türk dili tarihi araştırmaları için son derece önemli kaynak eserlerin verildiği bir dönem olmuştur. Yağız Türkmen delikanlılarıyla sarışın Kıpçak yiğitleri çeşitli nedenlerden ötürü göç yoluyla köle ve asker olarak geldikleri Orta Doğu coğrafyasında zamanla Arap nüfusu içinde güç kazanarak bölgenin Türk hâkimiyeti altına girmesinde ve Türkleşmesinde başrolü oynamışlardır.

Gelenek olarak Altın Ordu-Kıpçak Türkçesi ile çoğu zaman denk bir ilerleme gösteren Memluk Kıpçak Türkçesi ve alt katmanı oluşturan Türkmen Türkçesi bunun yanında mevcut Türkmenlerin dil potansiyeli ile karma bir yapısı olan bir yazı dili biçiminde gelişmiştir. Memluk sahasında yazılmış olan eserlerin dilinde bu karma yapı yanında çevre Türk kültür muhitlerinden, Harezmi ve Anadolu'dan gelen etkileri de görmek mümkündür. Memluk Kıpçak Türkçesi, paralel bir gelişme gösterdiği Altın Ordu Türkçesi ile çeşitli çevre muhitlerdeki dil ile desteklenmiş bir yapı içinde Mısır-Suriye alanında gelişmiştir. Memluk sahasında XV. yüzyıldan itibaren özellikle Anadolu

sahasıyla siyasî, sosyal ve kültürel bağların kuvvetlenmesi, Memluk sahasındaki Osmanlı nüfuzunu artırmış ve sonuçta Mısır'ın Osmanlılar tarafından fethiyle Memluk Kıpçak Türkçesinin Oğuz Türkçesi ile karşılıklı etkileşimi neticesinde, Osmanlıcaştığı görülmüştür. Dolayısıyla bu yüzyıldan itibaren Kıpçakça özellikler de artık kaybolmaya yüz tutmuştur (Özyetgin 2006: 11).

2. Rasûlid Hexaglot Hakkında

İşte bu döneme ait olan ve Memluk Kıpçak sahası Türkçesinin verilerini ihtiva eden önemli eserlerden biri de *Rasûlid Xehaglot*'tur. *Rasûlid Xehaglot* terimi Yemen'in altıncı sultanı olan *El-Malik el-Efdal el-'Abbas b. 'Alî* (1363-1377) için XIV. yüzyılda yazılmış olan Arapça bir antolojinin içerisinde yer alan yirmi sayfalık (186-206) çok dilli bir sözlük için kullanılmaktadır. Bu sözlüğün bünyesinde Arapça, Türkçe, Farsça, Grekçe, Ermenice ve Moğolca kelimeler yer almaktadır. Antolojinin bünyesinde ayrıca tıp, astronomi, politika gibi pek çok konuda metinler de bulunmaktadır. Eserin faksimilesi Daniel Martin Varisco ve G. Rex Smith tarafından 1998 yılında yayımlanmıştır (Varisco-Smith 1998). Sözlüğün çok dilli olması XIV. yüzyılın kaynak olan coğrafyasındaki başat dillerin karşılaştırmalı olarak incelenmesine imkân tanımaktadır. Bunun yanı sıra eserin bilim âleminde, özellikle de ülkemizde, (Orta Doğu coğrafyasında Türkçenin söz varlığını ortaya koymak gayesiyle yazılmış sözlükler bağlamında) bugüne kadar çok da fazla dikkate alınmadığı gözlemlenmektedir. Bu vaziyetten hareketle biz, hem bu eserin daha iyi tanınmasını sağlamak hem de Peter Golden'in editörlüğünde ve Tibor Halasi-Kun, Peter B. Golden, Louis Ligeti, Edmund Schütz ve Thomas T. Allsen'in katılımlarıyla yayımlanmış olan metnini, ihtiva ettiği Türkçe kelimeler bakımından bir değerlendirmeye tâbi tutmak istedik. Değerlendirmeleri yaparken Türkçenin tarihî lehçelerine ait sözvarlığının yanı sıra ağırlıklı olarak Memluk Kıpçak sahasında yazılmış olan eserleri esas almanın daha uygun olacağını düşündük. Eser hakkında şimdiye kadar en önemli tanıtma yazısını Dankoff yazmıştır (Dankoff 2001). Üç sayfalık bu yazıda Dankoff'un eser hakkında ayrıntılı bir değerlendirme niteliği taşımayan bazı düzeltme teklifleri de mevcuttur. Bu çalışmamızda Dankoff'un bu tekliflerinin de dikkate alındığını belirtmenin gerekli olduğunu düşünüyoruz.

3. The King's Dictionary: The Rasûlid Hexaglot Üzerine Düşünceler

3.1. Metinde (186B-10) "Kokla!" olarak anlamlandırılan kelime okunamamış ve transkripsiyonu *sez*, *'lh ?* biçiminde yapılmıştır. Dipnotta ise bu biçimin *sez-* "hissetmek" ve *sezin-*, *sezinle-* "farkında olmak" ile karşılaştırılabileceği veyahut da *kokla-* biçiminde düzeltilebileceği

söylenmiştir. Ben, bu okuyuşun düzeltilerek kelimeyi *yiyle/yiyile* (< *iyi+le-*) “Kokla!” (krş. *yi* (TA, TZ), *yiy* (İM), *yiyi* (Kİ) “koku” (Toparlı 2003: 322-325; krş. *yığla* Dankoff 2001: 515) olarak okumayı öneriyorum (*yiyle-* “koklamak” için ayrıca bk. Dilçin 1983: 248). Çünkü, diğer Kıpçak Türkçesi metinlerinde “koklamak” anlamında bir *kokla-* veya *sezin-*, *sezinle-* fiili mevcut değildir.

3.2. “Öldür!” anlamındaki kelime metinde (186B-19) *ölırt* olarak okunmuştur. Tarihî Türk dili alanında “öldürmek” anlamında *ölırt-* fiili sadece *Altun Yaruk*’ta geçmektedir (Kaya 1994: 633; Clauson 1972: 151b). Ben, bu kelimenin kendisinden dört ve beş satır yukarıda yer alan *keltir* “Getir!” ve *kötür* “Taşı, kaldır!” fillerindeki *-tir* ve *-r* ettirgenlik eklerinden hareketle *ölıtır* (< *öl-tür-*) biçiminde okunmasının daha doğru olacağını düşünüyorum. Hakeza, kelime bütün Kıpçak metinlerinde de *ölıtır-* (BV, GT, İM, İN, TZ) ve *öldür-* (BM, CC, GT, Gİ, İN, KF, KFT, TA) biçiminde geçmektedir (Toparlı 2003: 210).

3.3. (186B-22) de geçen ve “Öldür!” olarak anlamlandırılan kelime *yokla* olarak okunmuştur. Metnin imlasının son derece bozuk olması sebebiyle farazi bir yazım denemesi yapılarak kelimenin Arap harfli biçimi (يُقَلِّه) olarak gösterilmiştir. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki “öldürmek” anlamında hiçbir Kıpçak metninde *yokla-* fiili geçmemektedir. Tarihî Türk dili alanında ise bu anlamda *yokla-* fiili sadece *Ozneçennaya Yazıtı*’nda *kaniñiz yoklayur kadaş alpıñiz karganur ünüñiz* “Hanınız yok oluyor; Arkadaş! Kahramanlığınız şöhretiniz ayıplanır” olarak yer almaktadır (Orkun 1994: 574).

Ben, bu kelimenin yazımından kaynaklanan sıkıntılardan dolayı *yokla-* okunduğunu düşünüyorum ve aynı dönem metinleriyle (Kİ, Toparlı 2003: 270) tarihî Türk lehçelerinde de (Paçacıoğlu 2006: 545) mevcut olan *tepele/depele* “Öldür, helâk et!” (< *tep-ele-*; krş. *depelemek* “çiğnemek, ezmek, öldürmek”, *depelenil-* “öldürölmek”, *depelen-* “öldürölmek”, *depeleş-* “birbirini öldürme savaşı yapmak, mukatele etmek”, *depeleyici agu* “öldürücü zehir”, bk. Dilçin 1983: 64) şeklinde okunmasının daha doğru olacağı fikrini taşıyorum (krş. Dankoff 2001: 515). Zira metnin orijinalinde kelime (يُقَلِّه) gibi yazılmıştır. Yani müellif yanlışlıkla /t/yi (ت) /y/ ile, /p/yi (پ) ise peltek /s/ (ث) ile yazmıştır.

3.4. “Döv, vur!” anlamında *tögil* biçiminde değerlendirilen kelime (186B-26) yazarların dipnotta belirttiği üzere muhtemelen değil kesinlikle *tög-* “dövmek” fiilinin teklik ikinci şahıs emir biçimi olan *töggil* (< *tög-gil!*) şeklinde okunmalıdır.

3.5. Metinde “Oku!” olarak anlamlandırılan ve (اغي) olarak yazılan kelime, imlaya istinaden *oğı* şeklinde okunmuştur (187A-5). Ben, kelimenin öyle yazılmış olmasından dolayı *oğı* biçiminde aktarılmasının doğru olmadığını düşünüyorum ve *oğı* olarak düzeltilmesini tavsiye ediyorum.

3.6. “Kır!” biçiminde anlam verilen kelime, metinde (سَيِّعِل) biçiminde yazılmış ve *seyğil* okunmuştur (187A-19). Her ne sebeptense eserin sonundaki Türkçe kelimeler dizinine alınmamıştır. Türkçede “kırmak” anlamında bir *sey-* fiili yoktur. Bu kelime “kırmak” anlamına gelen Türkçe *sı-* (Clauson 1972: 782a) fiilinin teklik ikinci şahıs emir biçimidir ve *sığıl* (< *sı-ğıl*) (krş. Dankoff 2001: 515) veyahut *sıyğıl* (< *sıy-* “kırmak, yenmek” + *ğıl*) olarak düzeltilmelidir (*sıy-* “kırmak” < *sıd-* için bk. Paçacıoğlu 2006: 485).

3.7. “dokumak” anlamındaki *ör-* fiili orijinal metinde (اوير) biçiminde yazıldığı için metnin yayımında *öyr* olarak gösterilmiştir (187A-23). Kanaatimizce müellif (اوير) yazımında fiilin okunuşundan kaynaklanan fonetik bir olayı yansıtmak istemiştir.

3.8. “Kucakla!” anlamında *koç* (قوج) olarak okunan fiil (187B-4) *kuç* biçiminde düzeltilmelidir.

3.9. “Dön!” anlamında *dönidür* (187B-6) biçiminde okunan kelime *döndür* (< *dön-dür-*) olarak düzeltilmelidir (krş. *döndürü koy-* “yerine koymak” (TA), *töndür-* “döndürmek” (İM); Toparlı 2003: 64-282; krş. Dankoff 2001: 515). Hakeza, orijinal metinde *y* harfinin dışı varmış gibi görünmesine rağmen noktaları yoktur; ayrıca kelimeyi *dönid* okutacak bir esre de konulmamıştır. Zaten 186B-3’te kelime *döndür* (دُنْدُر) biçimiyle de mevcuttur.

3.10. Metinde her ne kadar (اوتر) olarak yazılsa da *otur* “ayağa kalk!” (187B-16) anlamındaki bu kelime Türkçenin hemen her döneminde karşımıza çıkan *örü tur/öre tur* (< *ör-ü/e tur-*) (bk. TA, KFT, TZ, İM; Toparlı 2003: 211-212; krş. Dankoff 2001: 515) olarak düzeltilmelidir. Zira, Türkçede ayağa kalkmak anlamında bir *otur-* fiili yoktur ve bu durum bizce bir istinsah hatasıdır.

3.11. “Sen yapmazsın.” anlamındaki *sen kılmasın* okunuşu (188A-18) şeddeli olarak *sen kılmassın* şeklinde olmalıdır. Çünkü anlam geniş zamanın olumsuzluğunu ifade etmektedir. Aynı şekilde 188A-23’teki *siz kılmasız* okuyuşu da *siz kılmassız* olarak düzeltilmelidir (Kıpçak Türkçesinde *-mAs* ile yapılan geniş zamanın olumsuzluk biçimleri için bk. Karamanlıoğlu 1994: 136).

3.12. “yapan, eden” biçiminde anlamlandırılan ve *kılğay* (188B-4) olarak okunan kelime *kılığlı* (< *kıl-(ı)ğlı*) olmalıdır (krş. Dankoff 2001: 515). Çünkü *-ğay* gelecek zaman eki yaparı bildirmez. Oysa başta *-(I)ğll* olmak üzere pek çok sıfat-fiil ekinin Türkçede işi, oluşu veya hareketi yaparı veya edeni bildirdiği durumlar her Türk dilcisinin malumudur (bk. Bayraktar 2004: 83).

3.13. Metinde “bunlar” anlamına gelen kelime *bungar* okunmuştur (188 B-17). Dipnotta ise muhtemelen *bular* olması gerektiği belirtilmiştir. Bu

kelime, muhtemelen değil kesinlikle *bu* zamirinin çokluk eki almış biçimi olan *bular* (< *bu-lar*) biçiminde okunmalıdır. Zira kendisinden önce gelen kelime “onlar” anlamındaki *alar*’dır. *bungar* biçimi bir yazım yanlışı olmalıdır.

3.14. (ایجر) biçiminde yazılan ve *içer* “içeri” (189A-28) okunan kelimenin doğru biçimi *içerü* ya da *içre* olmalıdır. Bir yazım hatası söz konusudur. Hakeza bir önceki kelime *taşra* (تسرا), bir sonraki kelime ise *ilerü* (ایلرو) şeklindedir.

3.15. “baldır, oturak” anlamı verilen ve *becek* okunan (190A-23) kelime *Et-tuhfetü’z-zekiyye*’de de mevcut olan *beçek’tir* (Toparlı 2003: 26).

3.16. *sınır* (190B-6) biçiminde okunmuş olan ve “sinir” şeklinde anlamlandırılan kelimenin doğru biçimi *siñir’dır* (Clauson 1972: 841a; krş. *siñir* BM, BV, DM, İM, İN, Kİ, MG, TA, TZ, Toparlı 2003: 237). Kelimenin metinde (سنر) biçiminde yazılmış olması onun kalın ünlüyle okunmasını gerekli kılmaz. Zira metnin başka bir yerinde (199A-24) kelime doğru imlayla (سكر) biçiminde yazılmış olmasına karşın hata tekrarlanarak kelime kalın ünlüyle *singır* okunmuştur.

3.17. (بلك) biçiminde yazılmış olan ve “kemik iliği” anlamına gelen kelime *yilek* şeklinde yanlış okunmuştur (190B-7). Kelimenin doğru biçimi *yilik’tir* (bk. CC, İM, Kİ, TZ; Toparlı 2003: 323; Clauson 1972: 927b).

3.18. “mercimek” anlamındaki kelime (مرجمای) yazımından ötürü *mercüme* olarak okunmuştur (190C-2). Kanaatimizce burada bir yazım yanlışı vardır. Bilindiği üzere kelime Far. *merdumek* (Güncel Türkçe Sözlük 2005: 1372) biçiminden Türkçeye geçmiştir. Kelime, diğer Kıpçak Türkçesi metinlerinde *bercimek*, *marcumak*, *mercemek*, *mercimek*, *merdümük* ve *mürdümük* şeklinde bulunmaktadır (BM, KK, TA, DM, Kİ; Toparlı 2003: 181). Eğer bu durum bir müstensih hatası veya bir ağız özelliği değilse kelimenin *mercemek* veya *mercimek* okunması şarttır.

3.19. Metni yayıma hazırlayanlar tarafından Arap harfli imlası (دلی) biçiminde gösterilen ve *delbe* “deli” (191A-21) olarak okunan kelimenin orijinal metne dikkatlice bakıldığında imlasının (دلی) olarak yazıldığı görülmektedir. Zira, Eski Türkçede *télbe/télve* (Clauson 1972: 493) biçiminde bulunan kelimenin Kıpçak Türkçesinin bütün metinlerinde *v*’nin düşmesiyle ve kendisinden sonra gelen *e* ünlüsünü yuvarlaklaştırmasıyla *délü* (Gİ, İM, KF, KFT, Kİ, MS; Toparlı 2003: 58), *téli* (CC, İM, TA; Toparlı 2003: 269), *télü* (KF; Toparlı 2003: 269), *tilü* (İM; Toparlı 2003: 276) biçimine geldiği görülmektedir. Ayrıca kelimenin metnin başka bir yerinde (197A-4) *délü* biçiminde geçtiği göz önüne alındığında *déli* olarak okunması zorunluluğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

3.20. “öğle” anlamındaki *öglek* (أَيْلَك) kelimesinin (192B-30) bir istinsah hatası sonucunda böyle okunduğunu düşünüyoruz. Zira Türkçede “öğle vakti” anlamında bir *öglek* kelimesi mevcut değildir. Biz, diğer Kıpçak metinlerinden hareketle (krş. *öyle* (Gİ, İH, KF, MS), *öylen* (TA), *evle* (GT), *eylen* (BM); Toparlı 2003: 213) kelimenin *öylen* olarak düzeltilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

3.21. “gök gürültüsü” anlamı verilen ve metinlerle tanıklanamadığı yıldız konularak ifade edilen **ötkün* (193A-4), *Mukaddimetü'l-Edeb*'de geçen ve aynı anlama gelen *ötgün* (Yüce 1993: 167) kelimesinden başkası değildir. Kelime yapı olarak *öt-* “ötmek, kükremek, gürlemek” (Clauson 1972: 39b) fiilinden *-gün* ekiyle türetilmiş bir isimdir.

3.22. “makas” anlamında *sindü* (193B-27) olarak okunan kelimenin *sin-* fiiliyle herhangi bir anlam ilişkisi yoktur. Kelimenin doğru biçimi “kırmak, kesmek” anlamındaki *sı-* fiilinden, fiilden fiil yapma eki *-n-* ve fiilden isim yapma eki *-du* ile genişletilmiş *sındu*'dır (krş. *sındı* Clauson 1972: 836b).

3.23. Türkçede “pirinç” anlamında *birğun* (194A-7) diye bir kelime bulunmamaktadır. Kelimenin orijinal metindeki imlasında harflerin noktaları konulmadan yazılmış; fakat eseri yayıma hazırlayanlar kendi fikirlerince nokta ekleyerek kelimenin yazımını (بیرغن) olarak göstermişlerdir. Bize göre bu kelime tarihî Türk lehçelerinde pirinç anlamına gelen ve Moğolcadan Türkçeye geçen (Lessing: 2003-2: 1306) *tuturğan* olmalıdır (bk. CC, DM, Kİ, RH, TZ, KK, TA; Toparlı 2003: 285; krş. Dankoff 2001: 515). Hakeza, metnin bir başka yerinde kelime *tuturkan* olarak da mevcuttur (202B-17).

3.24. “av” anlamına gelen kelime farazi bir **avlig* kelimesiyle (195B-18) ifade edilmiş ve yazımı da (أوليك) olarak gösterilmiştir. Bu kelime bizce bir ikilemedir ve *av keyik* olarak düzeltilmelidir. Orijinal metin dikkatlice incelendiğinde kelimenin yazımının (أو كيك) olduğu görülmektedir. *keyik* kelimesinin tek başına Türkçede “geyik” anlamının dışında “av hayvanı, vahşi hayvan” anlamına geldiği bilinmektedir (bk. *kedik* Paçacıoğlu 2006: 305; *keyik* “vahşi hayvan”, *keyik sığır* “yaban sığırı” Toparlı 2003: 142; ayrıca Türklerde av hayvanı ve motif olarak *geyik* için bk. Esin 2006: 192-219). Bu anlamıyla örtüşür biçimde kelime Kıpçak Türkçesi metinlerinde *keyikle-* “avlamak, av yapmak” şeklinde de mevcuttur (BM; Toparlı 2003: 142).

3.25. “okun tüyü” anlamına gelen kelime yanlışlıkla *tibit* okunmuştur (196A-15). Kanaatimizce bu kelime “tüy, kıl” anlamına gelen ve pek çok Kıpçak Türkçesi metninde de rastladığımız *tüy* olmalıdır (BV, İM, KFT, RH, TZ; Toparlı 2003: 286; krş. Dankoff 515).

3.26. “ilk, birinci” anlamı verilen, *birin* (201B-16) okunan ve metinde Arap harfleriyle (بیرین) şeklinde yazılmış olan kelimedeki bir istinsah hatası olduğunu düşünüyor ve kelimenin *birinç* olarak düzeltilmesini öneriyoruz.

Çünkü metinde bu kelimenin hemen ardından “ikinci” anlamında *ikinç* kelimesi gelmektedir (201 B-17).

3.27. “fahişe” anlamına gelen ve Farsçadan (< *rûspi*) Türkçeye geçmiş olan kelime *röspi* olarak okunmuştur (203A-1). Biz, kelimenin Türkçe biçiminin de *rûspi* veya *rospi* okunmasının doğru olacağı kanaatindeyim (Far *rûspi* > *rospi* > (o)*rospi* > *orospu*).

3.28. “eski, yırtılmış, yırtık” anlamına gelen ve *tutulmuş* olarak okunan kelime (203C-14) yanlıştır. Kelimenin doğru biçimi *tut-* “ditmek, ziyadesiyle parçalamak” (DLT II/292-29)’tan *-l-* (bk. *tutul-* “didilmek” (DLT II/120-24) ve *-miş* ekleriyle türetilmiş olan *tutulmuş* olmalıdır (krş. Dankoff 2001: 516).

3.29. (203C-29)’da “çirkin” anlamına gelen, metinde metinde (حمكن) biçiminde yazılan fakat eseri hazırlayanlarca Türkçe biçimi okunamayan kelime *çirkin* (< Far. *çirkîn*) olmalıdır (bk. *çirkin* CC, GT, Kİ, TA, TZ, Toparlı 2003: 52; *şirkin* KK, TZ, Toparlı 2003: 252; krş. Dankoff 2001: 516)

3.30. “keçe” anlamına gelen ve *kiviz* (204B-6) olarak okunan kelime Arap harfleriyle (كوزيز) biçiminde yazılmıştır. Kelimenin en eski biçimi *kidiz’dir* (Clauson 1972: 707a). Biz, kelimenin hem Arap harfli yazımından hem de Türkçenin yaygın ses değişmelerinden biri olan *δ > y* değişmesiyle diğer Kıpçak Türkçesi metinlerinde geçen ve aynı anlama gelen *kiviz* “keçe, keçeden yapılmış örtü, çul” (CC, DM, İH, İM, KFT, Kİ, TA; Toparlı 2003: 151) ve *küyüz* “yaygı, döşek” (TZ; Toparlı 2003: 170) şekillerinden hareketle *küyiz* okunması gerektiği kanaatindeyiz.

3.31. “torba, kese” anlamına gelen ve Ar. *al-harîta*, Far. *kîsa* ve Moğ. *yançuk* olarak gösterilen kelimenin Türkçesi okunamamıştır (205A-15). Hâlbuki biraz dikkat edilseydi müellifin Türkçe kelimeyi yanlışlıkla Moğolca sütununa yazdığı anlaşılabilirdi. Çünkü *yançuk* kelimesi Türkçedir ve *yan* ismine +*çuk* küçültme ekinin getirilmesiyle türetilmiştir (Clauson 1972 945a; Kıpçak Türkçesi metinleri için bk. *yançık*, *yançuk* “kese, para kesesi, torba” CC, DM, İM, Kİ; Toparlı 2003: 310).

Kelime Ermeniceye *yankuç* “azık torbası, yolcu çantası”, Bulgarcaya *yancık*, *encık* “yan tarafa asılan deri torba; eyerin yan tarafına asılan torba”; Arnavutçaya *janxhik* “azık torbası, yemek çantası” ve Makedoncaya ise *yancık* “çoban torbası” biçiminde Türkçeden geçmiştir (Karaağaç 2008: 904).

3.32. “eyer, semer” anlamındaki *eyer* (CC, DM, Gİ, KF, KFT, Kİ, KK, TA; Toparlı 2003: 78) kelimesi yanlışlıkla *eyir* okunmuştur (205A-18).

3.33. Arap harfli imlası (فوسقون) biçiminde doğru olarak verilen ve “kuyruk kuşağı” anlamına gelen *kuskun* (فوسقون) (Paçacıoğlu 2006: 377; krş. *kusgun*, *kuskun* “atın kuyruğu altından geçirilen kayış” (TA, Kİ), Toparlı 2003:

165) kelimesi sanırım bir yanlışlık sonucu *kuşkun* biçiminde aktarılmıştır (205A-20).

4. Sonuç

Son söz olarak diyebiliriz ki Tibor Halasi-Kun, Peter B. Golden, Louis Ligeti, Edmund Schütz ve Thomas T. Allsen gibi çok kıymetli bilim insanlarının katkılarıyla hazırlanmış olan bu eserin bugüne kadar ülkemizde kıymetinin pek bilinmediğini gözlemlemek üzüntü vericidir. Memluk Kıpçak sahasında yazılmış bu metnin Türk dili alanındaki çalışmalarda, özellikle de Eski Kıpçak Türkçesine ilişkin yazı ve yayınlarda, yeni verileri ihtiva eden bir kaynak olarak çok sık kullanılacağını belirtmek benim için bir vazifedir.

5. Eser Kısaltmaları

BM: Kitâbü Bulgatü'l-Müştâk Fî Lügati't-Türk Ve'l-Kıfçak.

BV: Baytaratu'l-Vâzih.

CC: Codex Cumanicus.

DLT: Divânü Lügati't-Türk.

DM: Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye.

GT: Gülistan Tercümesi.

İH: El-İdrâk Haşiyesi.

İM: İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtîn.

İN: Kitâb Fî İlmi'n-Nüşşâb.

KF: Kitâb Fi'l-Fıkh.

KFT: Kitâb Fi'l-Fıkh Bi'l-Lisâni't-Türkî.

Kİ: Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk.

KK: El-Kavanînü'l-Küllîyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye.

MS: Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkindî.

RH: Kitâb Fî Rıyâzati'l-Hayl.

TA: Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî.

TZ: Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye.

Kaynaklar

Atalay, Besim (1998), *Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi, I-II-III (Tercüme), IV (Endeks)*, TDK Yay., Ankara.

Battal, Aptullah (1997), *İbni-Mühenna Lûgati*, TDK Yay., Ankara.

Bayraktar, Nesrin (2003), *Türkçede Fülimsiler*, TDK Yay., Ankara.

Clauson, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.

- Dankoff, Robert (2001), "The Kings Dictionary: The Rasûlid Hexaglot: Fourteenth Century Vocabularies in *Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongol*, Translated by: Tibor Halasi-Kun, Peter B. Golden, Louis Ligeti and Edmund Schütz with essays by Peter B. Golden and Thomas A. Allsen. Edited with notes and commentary by Peter B. Golden. Handbook of Oriental Studies, section 8: Central Asia , vol. 4. Leiden: Brill, 2000. Pp. xiii+418, plates.", *Journal of the American Oriental Society*, 121-3, s. 514-516.
- Dilçin, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.
- Esin, Emel (2006), "Sıgunlar Begi: Kök Türk Kağan Damgası Hakkında", *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, Kabalıcı Yay., İstanbul.
- Güncel Türkçe Sözlük* (2005), TDK Yay., Ankara.
- Karaağaç, Günay (2008), *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara.
- Lessing, Ferdinand D. (2003), *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 2 C., (çev. Günay Karaağaç), TDK Yay., Ankara.
- Orkun, Hüseyin Namık (1994), *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yay., Ankara.
- Özyetgin, A. Melek (2006). "Tarihten Bugüne Türk Dili Alanı", *Chinese Academy of Social Science, Sino-Foreign Relationship Department of Institute of History*, Beijing (CHINA) (23 January 2006). (Konferans), (www.eurasianhistory.com).
- Paçacıoğlu, Burhan (2006), *VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözlük Dağarcığı*, Bizim Büro Basımevi, Ankara.
- The King's Dictionary: The Rasûlid Hexaglot: Fourteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongol*, Translated by: Tibor Halasi-Kun, Peter B. Golden, Louis Ligeti and Edmund Schütz with essays by Peter B. Golden and Thomas A. Allsen. Edited with notes and commentary by Peter B. Golden. Handbook of Oriental Studies, section 8: Central Asia , vol. 4., Brill, Leiden-Boston-Köln, 2000.
- Toparlı, Recep; Hanifi Vural, Recep Karaatlı (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.
- The manuscript of al-Malik al-Afdal, al-'Abbas b. 'Ali b. Daud b. Yusuf b. 'Umar b. 'Ali Ibn Rasul, A Medieval Arabic Anthology from the Yemen*, edited by Varisco, Daniel Martin; G. Rex Smith (1998), E. J. W. Gibb Memorial Trust.
- Yüce, Nuri (1993), *Mukaddimetü'l-Edeb: H'ârizm Türkçesi ile Tercümelî Şuşter Nüşhası*, TDK Yay., Ankara.